

Ана Фотић

археолог

Реликт средњовековних обичаја празновања месојеђа у хришћанској пракси Срба уз осврт на савремене машкаре области Кртола и Котора

Сажетак: Циљ рада је представљање празновања средњовековних месојеђа и остатака таквих светковина у савременој хришћанској пракси Срба, са посебним освртом на машкаре у области Котора и Кртола. У овом раду биће изнета етимологија израза месојеђе, меснице, покладе, машкаре, карневали и сродних термина, уз покушај разјашњења порекла и еволуције празника на основу коришћења резултата археолошких и етнолошких истраживања, историјских, лингвистичких извора и сведочења савременика, уз опис средњовековне праксе месојеђа и савремене реми-нисценције тих обичаја у Срба.

Кључне речи: месојеђа, месојест, масленица, чесница, меснице, месна недеља, покладе, поклади, месопуст, пуст, фашњак, carne levare, carnelevamen, carne navalis, карневал, крњевал, крновал, бал, маскембал, маскарада, машкаре, машкарате, маске

Током Средњег века у Срба беху устаљена четири посна периода¹, од којих је најзначајнији био Васкршњи, следствено томе особит значај се придавао мрсном периоду који му је претходио, а у фолклору Срба током 19. и 20. века називао се **месојеђе**² или **меснице** (*месњице, macellum, mascelleria, beccaria, Fleischbank, mesnica, kotarda*)³. Меснице⁴, **месне недеље** или **месојаст**⁵ забележени су још типичку архиепископа Никодима из 1319. године⁶, што сведочи о пракси празновања ове врсте и терминима који воде порекло из Средњег века а истовремено сведоче о древном литургијском животу Срба. По *Законојравиљу* Св. Саве потребно је било пре месопуста служити бдење (*јанихиду*)⁷. Термини месојеђе, меснице и покладе, нису

¹ Л. Мирковић, *Хеорјологија или историјски развијањак и дојслужење јразника јравославне истјочне цркве*, Београд 1961, 254–276; *The Oxford Dictionary of Byzantium II*, ed. by A. P. Kazhdan, Oxford University Press 1991, s.v. "Lent".

² У Вуковом речнику се наводи као *фашник* (ноћ поста) и *карневал*: „Der Fasching, Die Karnevalszeit, bacchanalia (?) tempus ante jejunium quadragesimale, quo carnibus vesci licet christianis“, В. Стефановић, *Српски рјечник, истјолован немачким и латинским ријечима*, Беч 1818, 396, 583.

³ *Рјечник хрватскога или српскога језика* 6, ЈАЗУ, Загреб (1904–1910), 610.

⁴ Назив задржан на Косову и Метохији, у Темнићу, Скопској Црној Гори и др. још од средњовековног периода (С. Бојанин, „Меснице — средњовековни назив за зимски мрсни циклус“, *Гласник Етнографској институту САНУ* 57–1 (2009), 108). За време меснице или месојеђе једе се најчешће мрсан купус. Дан уочи крсног имена зове се такође меснице (*Речник српској књижевној и народној језика* 12, САНУ, Београд, 1984, 421). Средњовековна реч меснице је именица која има само множину а значење у јединици (*pluralia tantum*), не треба је мешати са речју месница која означава месару (F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graecolatinum, emendatum auctum*, Vindobonae, G. Braumueller 1862–1865, 394).

⁵ Чиме се јасно истиче разлика између једења меса и месопуста, мада на конкретном месту реч месојест употребљена је у време месопуста. Од средњовековног периода па и данас, нису сви били у прилици да једу месо ни у време мрса.

⁶ R. Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*, Böhlau Verlag Köln Wien, 1970, 114–115.

⁷ *Савин гласник* 40, 160.

набројани као књижевни изрази у речницима старословенског језика и његових националних редакција⁸, док речи месојеђе и месопуст бележе у 17. веку у руским речницима а потом у Срба код Даничића, Вука и Чајкановића, где су преузете из средњовековног говорног српског језика⁹.

Последњих дана месојеђа, уочи Часног поста, одржавале су се **покладе** (*йо-кољ*)¹⁰, **месопуст** (старосл. *месопустъ*, гр. *ἀπόκρεως*, лат. *carnisprivium*, руск. *мясо-пустъ*, пољск. *miesopust*)¹¹ или **масленица** (рус. *масляница*; украј. *масниця*; бугар. *масленица*; срп. *цицвара*, *масловара*, *масленка*, *масница*¹², **чесница**¹³, *мечки йовојница*, *увијача*)¹⁴, односно празник када се једе погача или пита са маслом, по чему је светковина добила једно од имена. То је време када се напушта месо у исхрани да би се означила недеља пред почетак Великог поста, тада се по црквеним канонима забрањује једење меса и друге масне хране¹⁵. Масленица датира из 16. века. Презиме *Месойуст* је забележено још у 16. веку¹⁶. Данас постоје топоними *Масловара* за планину више велике Попине у Лици и два села у Босни.

Назив месојеђе је чак временом бива употребљен за време које предходи било ком посту¹⁷. За јесење месојеђе су се организовале свадбе¹⁸. Обичај стављања маски током свадби беше познат још у раном Средњем веку код Словена¹⁹. У 19. веку током меснице су се водиле краве и живина скачући и играјући²⁰.

Међу хришћанима месојеђе постаје зимско време које отпочиње Божићем и траје до месних поклада²¹. Следствено томе и израз покладе почиње да подразумева и зимске поворке одржаване после Божића. Месојеђе је обележено одржавањем извесних игранки, *далова*, *карневала*, *машкара*²², свадби, великих приредби (пропраћених песмама, играма и весељем) и других светковина, на којима се једе месо и храна која се избегавала током поста. У време меснице били су чести карневали²³

⁸ F. Miklosich, *Lexicon*.

⁹ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сјараина српских II*, Београд 1863, 58; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 612; В. Стефановић, *Српски рјечник*, 396; В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд 1973, 147. Посведочени су и средњовековни термини сиропуст (*сиропустъ*, *τιροφάυος*), месопуст (*месопустъ*, *ἀπόκρεως*, *carnisprivium*), месопусна субота и недеља, сирни петак, субота и недеља, којима се завршава мрсни циклус (*Лексикон српској средњеј века*, ур. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 400).

¹⁰ Ђ. Даничић, *Рјечник II*, 345.

¹¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 612.

¹² Прибележена само у Вуковом речнику на подручју Лике.

¹³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 501.

¹⁴ *Речник српској књижевној и народној језика* 12, 158.

¹⁵ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 610.

¹⁶ Наведено дело, 612.

¹⁷ Појам се крјем 16. века проширио на цео зимски мрсни период (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 504; Према Стулићу у Дубровнику речи покладе и месопуст представљају синониме (J. Stulli Dubrovcana, *Rjecnoslođe, u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja Illir.-Ital.-Lat. I*, Dubrovnik 1806, 420).

¹⁸ *Речник српској књижевној и народној језика* 12, 424.

¹⁹ L. Niederle, *Život starých Slovanův I*, Праг 1911–3, 107. У Галицији, Словачкој и Дубровнику се овај обичај називао *turice*.

²⁰ *Речник српској књижевној и народној језика* 12, 421.

²¹ Османски порез на свињокољ (*ресум од Божића, rest-i Војик*) поводом божићних празника меснице у Србији током 16. века, указује посредно средњовековно порекло праксе месојеђа хришћанског становништва (D. Bojanić, „Turski zakoni i zakonski propisi iz XV–XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast“, *Istorijski institut, Zbornik za istočnjačku istoriju i književnost* 2, (1974) 61–65). Овај извор сведочи како месојеђа већ тада означава и зимско време не само недељу пред Часни Пост.

²² *Maskara, karambanosnica, persona larva, histriones homines larvati, cooperimentum personae, homo personatus, машкара* — означава човека с образном преобученог, али такође шалу или руг (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 513). Маска се на грчком каже *πρόσωπον* а на латинском *persona*. Марин Држић помиње машкаре који играју *машкарају*.

²³ *Речник српској књижевној и народној језика* 12, 421.

(маскараде, маскирање, машкараџе, маскараде, маскемдал, крњевал, крновал, њоклади, њустџи, фашињак, комендије, машкаре). Код Бугојна постоји и данас заселак под називом *Машкара*, у зворничком котару *Машкалић*, а топоним *Маскар* је име за два села у јагодинском и крагујевачком округу.

Покладне поворке под маскама су шире познате као **карневали** и обележавају крај зиме. Карневалске светковине су подразумевале преоблачење, прављење маски, маскиране поворке, плесове, бакљаде, ватромет, даривање, посипање цвећем, конфетама, коријандолима... Учесници су називани: *маскари, мечкари, фашенки, њустџи, деде, диди, свадбари, комедијаши, сџирашила, шиљкани, трађеници, њлашила, њесници, звончари, баде, њокладари, машкури, њреличници, камиле, сџарци, кудељаре, мачкаре, вашианџе, лорфе, буше, њрерушеници, фашианке, фашианџе, њокладни сватџови, ларфе, мачкаре...* зависно од области у којој се слави, опходи и прикупљају дарови²⁴. Оци су празник који се слави 31. (односно 18. по старом календару) децембра, када се деца такође дривају. У православном хришћанском литургијском кругу празник оци је реликт старосрпских обичаја светковања *њредака*²⁵.

Реч *карневал*²⁶ је током последњих неколико векова Средњег века ушла у западноевропске језике, а њено порекло изведено је од праксе напуштања једења меса — *carne levare, carnelevamen, carne valis, carne navalis*²⁷. Израз је првобитно означавао време недељних поклада везаних за Часни пост, односно Беду седмицу код православних или период уочи Пепељаве среде²⁸ код римокатолика, а касније се протеже на целокупни мрсни период²⁹, попут месојеђа и поклада. Током 12. века Теодор Валсамон је записао како су у његово време људи у Грчкој носили различите маске и прибегавали прерушавању, потом такви улазили и у цркве да би прославили неке свечаности, што је реминисценција на прославе карневалског типа међу античким обичајима Јелина³⁰ (*дионизије*³¹ и слављење Пана³²) и Римљана (*баханалије, лумџеркалије*³³, *сатџурналије*)³⁴, утемељене на веровању у гоњење злих сила. Неки

²⁴ В. Марјановић, „Покладне маске и поворке“, *Гласник Етџнографској инстџиџиџи САНУ* 67–68 (2004), 155–176.

²⁵ Називају их *оцеви* (В. Чајкановић, *Мџи и релиџија у Срба*, 101). Европски пандан празника је *Оџац маја* (Ц. Ц. Фрејзер, *Златџна џрана, џроучавае маџије и релиџије*, „Иванишевић“, Београд 2003, 137).

²⁶ Енглески називи за карневал су *novelties, carnival* и *luna park*, док је назив за вашар *county fair*. То упућује на развој карневалске праксе. Најчешће је код римокатолика уобичајен назив *карневал*, у Срба *месојеђе, месџице* или *џокладе*, Бугара и Руса *масленица* а код данских протестаната *Fastelavn*.

²⁷ Означава кола на точковима на којима се возе маскирани људи тј. луде. Те маске симболишу зло (В. Марјановић, *Маске, маскирање и риџуали у Србџи*, Београд 2007, 112. У Италији је у 12. веку установљен празник *Луда*, који се одатле се проширио Европом. Ово је утицало да на дворовима изведбе *дворских луда*, постају неизоставне. Временом сваки владар ангажује дворску луду на дужи временски период. У српским средњовековним изворима они су називани *џлумџима*.

²⁸ На Западу траје недељу, понедеак и уторак, а код православних Грка се и на чисти понедељак не ради, него се слави, једу јаја и воде деца у машкаре по утицајем латинске праксе. Код православних Срба се услед истицања разлика у односу на римокатолике, та среда називала *луда среда*, када се по народном веровању није требало ништа радити.

²⁹ *A New English Dictionary on Historical Principles* II, Oxford University Press 1961, 906, s.v. “Carnival”.

³⁰ S. Glotz, *Les origines de la tradition du masque en Europe*, Catalogue, Le masque dans la tradition européenne, Binche 1975, 22–23.

³¹ *The Oxford Classical Dictionary* (3rd ed.), 2003, s.v. “Dionysia”. Дионисије су биле инспирација за борбе бикова које се данас одржавају у Шпанији. Измењени облик јесте пињата тј. обичај гањања магаре-та у Мексику, у Перасту и Енглеској се гађа кокот, у Дубровнику алка...

³² Грчки пандан лумперкалијама. Од лумперкалија је настало празновање Св. Валентина код римокатоличког становништва.

³³ *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, by W. Smith, ed. John Murray, London 1875, s.v. “Lupercalia”.

³⁴ D. F. Miler, “Roman Festivals,” in *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*, Oxford University Press, (2010), 172.

од обичаја упражњавани тококом тих празника су преузети и уткани у хришћанску праксу где им је дат сасвим другачији смисао.

Првих векова хришћанства канонима беше забрањено³⁵ паљење и прескакање ватре почетком месеца; изазивање смеха за време претакања вина; шале³⁶, плесање, стављање маски, преодевање³⁷, облачење мушкараца у женска одела и обрнуто³⁸; вођење мечке, вука и других животиња; одлазак занатлијама који праве амајлије; учешће клирика на неприличним светковинама, лакрдијама и присуствовање јавним женским плесовима, комедијама, позоришним представама³⁹, слављење незнабожачких и неприличних светковина: Календа, Вота, Врумалија⁴⁰ (зборишта првог дана марта), Русалије и др. Бојје откривање су и инославни препознавали, разумевали и инкорпорирали на себи својствен начин у локалне културе. После християнизације ове прославе смена годишњих доба утицале су на настанак хришћанских карневала и машкара, с тим што су неки обичаји слављења задржани али у другачијем контексту. На тај начин аграрно време постаје повезано са литургијским⁴¹. Време васкршњих поклада се помера и на почетак пролећа а у време паганског празника јануарских Календа (*Колега*)⁴² упражњавају тако и Божићне маскиране поворке⁴³. Покладе добијају карактер уласка у пост (Васкршњи) и изласка из поста (Божићни, духовски). Савремени реликт паганских славља јесу процесиије са ношењем статуа светитеља⁴⁴, излагање представа житија светитеља испред кућа или у црквама у римокатоличкој хришћанској пракси. У многим византијским градовима у време намењено помену упокојених, одржавао се народни празник *Календе*, у поворци су ишли маскирани чак и монаси прерушени у „сатире и клоновне“⁴⁵, што асоцира на начин древне маскиране *јоворке њредака* у Срба⁴⁶. Појава андрогена (преоблачење мукараца у женску одећу и обрнуто) пропраћена је у свадбеним и коледарским покладама⁴⁷.

Од Врумалија су произишли *јанађури*. Краљ Милутин помиње да су тада долазили Грци, Бугари, Латини, Албанци и Власи⁴⁸. Матија Властар убележио је на папагириштима присутне разне врсте забављача (певаче, свираче, глумце, акробате,

³⁵ Ап пр 9, 43, 54; Антиох 2; Трул 24, 51, 62, 65; Лаод 54; Гангр 13; Картаг 15, 45, 61 и 63.

³⁶ А. Гуревић, *Problemi narodne kulture u srednjem веку*, Београд 1987, 278–279.

³⁷ С. Бојанин, *Забава и свешковине у средњовековној Србији*, Београд, 2005, 193.

³⁸ Трул пр 62.

³⁹ У *Законојравиљу* Св. Саве се говори да су народне позоришне игре (чауш, игракази) биле саставни део свадбених и других народних весела и да се свештеницима наређује да свадбену свечаност напусте пре него што глумци дођу (Д. Драгојловић, „Вести о позоришту у средњовековној јужнословенској књижевности“, *Фолклорни њеајтар у балканским и јодунавским земљама*, Зборник радова САНУ, Балканолошки институт, Поседна издања, књ. 21, Београд 1984, 75–80, 77).

⁴⁰ Д. Антонијевић, „Византијске друмалије и савремене маскиране поворке блананских народа“, *Balkanica X* (1979) 93–129; *Ејијимјијни Номоканон*, 16. век, Архив САНУ, № 29, I, 153б.

⁴¹ Повезаност литургијског и аграрног календара разматра А. Гуревич, *Кашејорије средњовековне културе*, Матица српска, Нови Сад 1994, 122.

⁴² Пандан овом празнику код Словена, на Балкану су *доголе*, у Срба их зову јо *рује* а Румуни *јејерује*.

⁴³ Д. Срејовић, „Јелен у нашој народној митологији“, *Гласник Ејинографској музеја XVIII*, Београд 1955, 231–234.

⁴⁴ У православној пракси се носе иконе.

⁴⁵ В. П. Даркевич, *Народная култура средневеквья*, Светская праздничная жизнь в искусстве IX–XVI в, Москва 1988, 105.

⁴⁶ У старом српском веровању су то били дани намењени мртвима, тј. задушнице. Тада се јављају караконцуле и авети (В. Чајкановић, *Мий и релијија у Срба*, 276–289). Постоје само извесне сличности са обичајима упражњавањем о дану Свих Светих (*Halloween, Holy evening, Ноћ вешиица*).

⁴⁷ I. Lozica, *Hrvatski karnevali*, Zagreb 1997, 217.

⁴⁸ С. Новаковић, *Српски законски сјоменици, српских држава средњеј века*, Београд, 1912, 335.

жонглере, мађионичаре, мечководце, звероборце, самоборце)⁴⁹. Приход са панађура је поклањан манастирима.

Током месојеђа лаици су упражњавали гозбе, славља и забаве. У те дане на разним местима ишли су Срби преобучени у дуге хаљине носећи маске⁵⁰, прескакали ватре⁵¹, у Приморју стављали животињске маске, у Дубровнику већ од 14. века постојале су маске (*crabanossus*), плес (*ludum carbonosii*) и прерушавање (*transfigurare*).

„У Дубровнику за време републике ишло је уз месојеђе осим различитиих машкара *тпроје чељади чороје*, вила и *шурица*... *чороје* је имао хаљину чупаву, по којој су били испришивани којекакви репови, а највише лисичји, а у руци је имао зелену гранчицу или киту цвијећа. *Вила* је била обучена у дијелу женску хаљину... на глави је имала бело покривало и вијенац од цвијећа, а преко лица, на коме је била маска, црвеном пантљиком наоколо опшивена комадом суре чохе, који је подизала кад је играла. У *шурице* није се љуцка глава ни видјела... него је више ње... била коњска... а ноге је имала чупаве и на дну као у тице. Уза њих је ишао човијек један с дубњем, те је уњ једнако ударао. Они су излазили први пут на сретеније и по том на свакога свеца до часнога поста; првог дана су пролазили и кроз саборну цркву... излазили су и пред кнеза“⁵².

Балови под маскама су од позног средњег века били незаобилазан елемент дворских дешавања⁵³ а одржавали су се током гозби у владарским палатама⁵⁴. На средњовековним светковинама учествовали су владари и властела. Маскирање је утицало да цариградски патријарх Јован Посник у 6. веку, скрати дужину трајања епитимија на половину а уведе пост, метаније и давање милостије, што обелодањује *Еийтимијни номоканон*⁵⁵. Сличан млађи канон написао је Матија Властар у 15. веку. У Западној Европи су се још од 9. века на двору носиле металне маске налик преисторијским погребним ритуалним маскама и оним ношеним у хеленистичком театру. Обичај ношења маски задржао се током карневала чувених у Венецији од 15–16. века па све до савремених карневалских славља широм света.

Теодор Метохит је извештавао о обележавању завршног периода месојеђа на двору краља Милутина, описавши гозбе које је приредио српски краљ 1299. године у част византијског посланика. У посланици је записано да је на трпези нуђена дивљач, птице, вепрови, јелени, многобројна укусно припремљена јела и посланице, а да се празновало и по недељу дана⁵⁶.

У Средњем веку није била оформљена јединствена листа празника а начин њиховог обележавања попримио је аутохтоне особености различитих локалних области, зависно од тог где су одржавани. Било је забрањено славити нехришћанске празнике⁵⁷, док је монасима било забрањено да долазе на мирске гозбе, пире-

⁴⁹ Р. Михаљчић, „*Матије Властара синтагмат*“, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 238, 393.

⁵⁰ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 512.

⁵¹ У Шумадији и Војводини су се за Беле покладе по раскрсницама палиле ватре које су се прескакале, ту се доносила храна а деца су била маскирана.

⁵² В. Стефановић, Караџић, *Писма Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високојреосвешћеноме јосјодину Платону Айнацковићу, православноме владици будимскоме о српском јавојису са осодитијем гадацима о српском језику* (1787–1864), Беч 1845, 32–33.

⁵³ С. Јовановић, *Мојћностии теоријске айројријације: Карневал и маскарада у култури, уметности и теорији*, докторска дисертација одбрањена у Београду 2015, 27.

⁵⁴ А. Фотић, *Дворови у средњовековној Србији*, 85, у штампи.

⁵⁵ Ј. Мирковић, *Православна литурјика или наука о дојслужењу исјочне цркве* 2, Београд 1926, 96–97.

⁵⁶ *Византијски извори за историју народа Југославије* 6, превод и коментари И. Ђурица, посебна издања САНУ, (1986) 131.

⁵⁷ М. М. Петровић, *Законојравило Свејоја Саве* 1, л 37б.

ве и помене светом⁵⁸ (из којих су касније осмишљене *славе*). Међутим, временом када очевидно поједини пагански обичаји празновања бивају уграђени у хришћанску праксу, глумци почињу да осмишљавају представе са хришћанском тематиком (*моралијетти*⁵⁹, *мартирије* и *миракули*⁶⁰; српске *вейтрејске драме*⁶¹), музичари компоњују и изводе црквене композиције, те су неки црквени канони измењени у Средњем веку.

Карневали и **машкаре**⁶² јесу на изванредан начин и јавне позоришне представе. У Шекспирово време позоришна извођења су се одржавала преподне јер је зграда позоришта била саграђена без крова а увече се одлазило на вечерње службе и Литургије. Попут грчког позоришта где су сви носили маске тако и ови учесници носе маске, костиме или плаштеве⁶³. Свештеничка деца нису смела да иду у светска позоришта⁶⁴. У средовековној Србији позорине представе су изводили маскирани глумци у владарским дворанама.

Област Кртола и Котора

Савремене машкаре и карневали су се као реминисценција средњовековног празновања месојеђа, задржали у области Кртола и у Котору. По угледу на венецијански карневал, у Котору богати грађани, православни и римокатолици, организовали су балове у кафани Дојми, све док није срушена⁶⁵. Кафана беше подигнута у 18. веку у бечком стилу украшена драперијама и великим лустерима. Током балова се тражио опроштај, праштало, мирило, тајно изражавала симпатија, проводио се флертовало... Учесници беху под богато украшеним маскама, костимирани и огрнути плаштом (*гомино*), који је означавао племенитост, односно аристократски ранг. Одатле је поворка ишла улицом до обале где беше постављена претходно направљена лутка. Опход беше веома комичан, учесници носеше са собом ноћне посуде, виршле, посипајше се пепелом (по угледу на старозаветне *йејелнице*)... Шалама и лакрдијом, попут осуда лутака, изражавала се друштвена критика. Ритуално суђење, сахрањивање, спаљивање или бацање одређених симбола зла (бацање, сахрањивање или спаљивање маскиране сламнате лутке), мрака и др. беху сматрани очишћењем од греха⁶⁶.

Лутка изобразила лошег политичара, чије име се није објављивало. Постоји адвокат (*диаболис*), који изриче пресуду лутки пред учесницима карневала који изгласавају казну. Увек се зна о коме је реч, мада нико то не изговара јер циљ карневала јесте да се људи опусте, насмеју, разобличе, разоткрију или критикују неког.

⁵⁸ *Ејшћимијни Номоканон*, № 29, l. 112б–113б.

⁵⁹ Религијске драме у позном Средњем веку, које су се у Британији одржавале после Литургије.

⁶⁰ Драматизован догађај из житија светих. Иначе миракул, мистериј и моралитет су врсте драма религијског садржаја које датирују из Средњег века (*Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd 18, 437).

⁶¹ Старе српске барконе драме, које су руски учитељи организовали о Божићу са сремско-карловачким ђацима од почетка 18. века (М. Благојевић, *Приближавање ђавослављу*, Ниш 1995, 106).

⁶² *Маскарији* или *машкарији* се значи шалити, потиче од речи маскара (*mascherà, burla, ludibrium*). Временом су се људи, шале ради почели преоблачити и цртати маске на лицу, отуд термин преузима значење преодевање. Придев *машкарасиј* означава особу која носи маску (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 6, 512). Савремена реч *маскара* којом се истичу трепавице потиче од обичаја цртања по лицу.

⁶³ Отуд потиче пракса да судије носе перике (у Британији и до недавно у Америци) на тај начин судија маскирањем постаје непристрасан други лик.

⁶⁴ Картаг пр 15.

⁶⁵ Записала Ана Фотић 2016. године, казивач Ђуро Барбић.

⁶⁶ М. Магазиновић, *Историја ипре*, Београд, 1951, 43.

*Карамнаја*⁶⁷ је назив новина које су писале о том догађају, сада извештава Скала радио. Обичај спаљивања лутке јесте извесна реминисценција на инквизицију и чин спаљивања на ломачи, мада ова лутка чини реликт преисторијске праксе поштовања духа дрвета који се представљао у биљном облику али чешће антропоморфно⁶⁸. Према православном обичају само је Христос судија али овде је у питању симболично објављивање и потом отклањање лоших особина спаљивањем⁶⁹. Спаљивање лутака је пракса која је уведена тек од 18. века⁷⁰.

У Котору су и православни хришћани за велики Триод правили маскембал, понекад ако је Васкрс падао у исти дан, слављен је заједно са римокатолицима. Временом карневалска славаља римокатолика постају богатија и помпезнија. Од средине 20. века смањује се број учесника хришћана. Као што се веома разликује број присутних на недељним Литургијама и Васкршњим или Божиним, тако и приликом карневала у новије време се придружују људи жељни забаве, не само верни, отуд је број учесника велики. У Котору НВО полако преузимају на себе организацију карневала и дају им нов карактер и тематику.

Велике машкаре су се празновале о великим покладама а мале о белим. Током машкара за велике покладе у Кртолима су и деца и одрасли ишли за нашминканим магаретом које је било увијено у рите. Током месне недеље, ишла су маскирана деца од врата до врата и скупљала јаја, која су јела за време беле недеље. Деца су била средином прошлог века увијена у рите или мараме а на лицу су носила маске које су сами били сачинили. У Кртолима су се упражњавали карневали са спаљивањем лутке до пре петнаестак година. Нису били раскошни попут которских јер ово није урбано подручје већ општина са тежачким селима.

Карневали су се код римокатолика у Котору одржавали у мрсни уторак (*Maldigra*⁷¹) а увече је звонило највеће звоно у Св. Трипуна, најављујући смирење и почетак богослужења јер код њих Пост почиње Пепељавом средом када су се верници посипали пепелом (*koledidele cendere*) што симболише покајање.

Обичаји приморских машкара и карневала садрже извесне разлике у односу на сличне светковине у залеђу Србије.

Закључак

Током Средњег века машкаре беху народни фестивал који су садржали неке обичаје преузете из паганске културе, мада, пракса маскирања учесника, весеље, плес, приказивање циркуских и других вештина, вођење животиња, даривања... током јавних прослава беше уобичајено у доба Византије, а касније задржано у православној и римокатоличкој хришћанској традицији. Инспирација за машкаре и карневале потиче од припрема за Велики пост током месојеђа. У време одрицања од хране беше забрањено јавно се веселити, стога покладе беху по-

⁶⁷ Име *Карамјана* су добиле по називу старе чесме на коју су сви својевремено, када нису постојали радио и телевизија, долазили по воду и претресали дневне новости.

⁶⁸ Ц. Ц. Фрејзер, *Злајна љрана*, 137.

⁶⁹ Спаљивање лутке, као и спаљивање бадњака извиру из паганских обичаја.

⁷⁰ *Бокељска ноћ* која је почела да се обележава пре 3 века, има одлике карневалске светковине, са низом веома лепо украшених чамаца и ношењем бакљи, по угледу на венецијанске хришћане, прехришћанске Брите у Корнволу (слављења *Брода* украшеног цвећем) или меланезијске *Куле*.

⁷¹ По томе је карневал у Кабанкалану, на Филипинима, добио име. Ширум света међу римокатолицима овај дан се назива *јрасхални*, *масни ушорак* или *Mardi Gras*, а зависно од области односи се на дан пред Часни Пост, 12 дана славља који почињу од Богојављања или чак на цео период од Богојављања до Пепељаве среде.

следња прилика за разоноду (а временом уведене покладе после Божића најавују весеље).

Треба истаћи да је интересантно како се феномен, машкара или карневала⁷², пројављује у културама широм света истовремено. Многи пагански обичаји који су utkани у машкаре и карневале јесу изворни, аутохтони али временом бивају преузети и уграђени у литургијско време да би у хришћанству задобили сасвим другачију сврху.

Протестантизам током 17. века у средњој и западној Европи изместио је славење Божића са заједничких машкара по улицама у домове и дао им карактер породичне светковине, сходно томе почињу се организовати журеви у кућама, неки од њих постају маскембали. Од тада даривање⁷³ више не врши Св. Никола већ Божић Бата⁷⁴. Почетком Ренесансе на Медитерану и европском тлу машкаре добијају бурлескно-гротескни садржај. Просветитељство или рационализам јесте епоха у којој се истиче сентиментализам и велича култ природе, што утиче на враћање бројних паганских особености карневалима уз постепено одвајање од литургијског живота задржавајући углавном само етнографски контекст⁷⁵. У време кад исчезава Хомо религиосус а секуларизацијом државе настаје Хомо луденс⁷⁶ преовлађују хвалисања, престиж, такмичења у богатству и изругивању, расипање новца, публицитет и потрошачки менталитет, мења се смисао машкара и карневала те они задобијају комерцијално туристички карактер. Следствено томе у савременим машкарама, посебно чувеним светским карневалима у Европи и Америци, једва се могу сагледати архаични елементи, а уочава се све више продор новијих облика у понашању учесника. Нова правила и мода диктирани су од друштвене стварности окружења. Тако настају карневалске поворке деце цвећа, рејв параде, параде зомбија⁷⁷ ... а празновање постаје све ласцивније, раскалашније, пренатрпано детаљи-

⁷² Паганске светковине карневалског типа су *сајџурналије, дионизије, лумџеркалије, Војне, Календа, Врумалија, Русалије, Валџуријска ноћ*, разне врсте украшавања цвећем или крунисања статуа: *Vappri, Volbröd, Kevadrüha*, Куле и Бродови, *Протомајја, Маја, May Day, Floralia, Midsummer, Beltane, Fire Festival, Maibaum, Majówka, Lei Day, Fiesta de las Cruces, Los Mayos, ziua pelinului, tugwort day, ziua bețivilor, Jeremiinü dini, armindeni, Zamski den, lily of the valley, dog rose, convallaria majalis, Дан цвећа, Calendimaggio, cantar maggio, Irminden, Yeremiya, Eremiya, Irima, Zamski den, arminden, ziua pelinului, tugwort day, ziua bețivilor, Valborgsmässoafton, Piñata...* Били су посвећени прославању краја зиме, првом дану пролећа, првом дану лета и сл. Фрејзер повезује *краљицу Мајској дана* са поштовањем духа дрвета или духа вегетације од преисторије (Ц. Ц. Фрејзер, *Златна грана*, 137). Пандан мајској краљици су *српске поворке краљица*, посебно *краљица у Добри* и *Дубочке краљице* тј. *русале* (О. Младеновић, „Народне игре ћердапског становништва“, *Зборник радова Етнографској институцији*. 7, (1974) 97). *Русале* су ре-минисценција *Русалија*. Христијанизацијом многи локални пагански обичаји, са измењеним смислом, бивају инкорпорирани у литургијске празнике. Тако настаје у Немачкој празник *Св. Валбурга*, код Англосаксонаца *Holy evening* и хришћанске машкаре у Византији, Венецији, Србији, Дубровнику, Сплиту, Риједи, Будви, Котору, Шпанији, Португалији, Француској... Данас се карневали одржавају у Италији, Малти, Грчкој, Шпанији, Португалу, Француској, Рајнској области Немачке, Холандији, Њу Орлеансу, Латинској Америци, на Карибима, Индији, Хрватској, Словенији, Русији, Црној Гори... мада је махом напуштена њихова веза са месопусном праксом.

⁷³ У Србији је некада коледарска поворка са маскама вршила даривање. У Дубровнику 1272. године, кнез је зарад Каледни даривао уочи Нове године месаре а на Бадње вече заповеднике бродова и морнаре, који су долазили у кнежеву палату да пале бадњак.

⁷⁴ В. Марјановић, *Маске и ригуали*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2005, 48.

⁷⁵ Чак и карневал у Котору који се још увек везује за Велики Пост, током 2016. године одржао се у време поста услед чега се огласио которски бискуп.

⁷⁶ Ј. Huizinga, *Homo Ludens o podrijetlu kulture u igri*, Zagreb 1992, 65.

⁷⁷ Најранији забележен приказ *илеса мртваца* је из 1424. године у Паризу. Тај мотив се ширио Европом (Француска, Немачка, Швајцарска, север Италије, Истра, Корушка) током 15 и 16 века. Сличне сцене крајем Средњег века и у доба Ренесансе постале су садржај народних карневалских поворки у време месопуста али се на Балканском полуострву нису развиле, бар не до сада (*Leksikon ikonografije, liturgike*

ма, садржи извесне елементе кича, потпуно се удаљавајући од хришћанских прослава поклада док у Србији машкаре још увек представљају очување културног наслеђа. Празнују се махом само у сеоским срединама а учесници се све више удаљавају од литургијског живота. Бројни топоними који су добили имена према различитим синонимима за машкаре и месопуст сведоче о значају ове светковине у Срба и простору на коме су живели у време христијанизације. Савремен израз карневал је изгубио првобитни контекст и односи се и на машкаре које немају никакве везе са литургијским календаром.

Summary

This paper deals with carnival festival (*Carnaval, Carnevale, Fat Week, Fat Sunday, Fat eating, Pancake day, masquerade*) originally from Medieval times, that occurs after Christmas and especially before the liturgical season of Lent on Shrove Sunday (in Roman rite includes Shrove Monday and Shrove Tuesday) as some kind of preparation for a fast that involves public celebration combining street procession, some elements of wearing masks, costumes, dancing, singing, acting performances etc. Traditionally, a carnival feast was the last opportunity for common people to eat well and rejoice, for merrymaking, consuming fat pancakes (*масленица, чесница*) and finally shrive. The "Carnival" is a word which was derived from the "taking away of flesh". The feast day origin is within Christianity. The festivities became part of the liturgical life while the alternative links to earlier tradition of pre-Christian *autochthonic* cultures were incorporated in Christian praxis yet out of primary context. Throughout the time from Protestantism, Renaissance to The Age of Reason and secularization of society when Homo Religiosus was replaced by Homo Ludens who exercised novelties, mocking, expenditure, extravagance, exaggeration, rivalry etc. have transformed carnivals into mainly commercial, touristic attraction that even evolve to a rave party, zombie parade or themed masquerade processions organised by NGO or similar. Most carnival participants are no longer Christians. Serbian masquerade ceremonies are different from others worldwide because they have preserved distinctive cultural heritage as can be seen in description of contemporary masquerade in Kotor and Krtoli municipality. Many present toponymes give testimony how significant was this festival and where Serbian lands had been at the time when they have accepted Christianity.

i simbolike zapadnog kriscanstva, Zagreb 1979, s.v. „Ples mrtvaca“). Мада ритуал очевидно води порекло од ефеских *Καϊαϊοίη*, за време ког су улицама ишле поворке које су носиле маске мртвих (L. Radermacher, Beiträge zur Volkskunde aus dem Gebiet der Antike, Wien, 1918, 114).